Transformativni pesniki, transformativna poezija

Intervju z Branetom Mozetičem za spletno revijo *Transcript*

Ali verjamete v vlogo pesnika v svetu? In na kaj pomislite ob vprašanju: ali lahko poezija spremeni svet?

T. K.: Verjamem, enako kakor v vlogo vsakogar, ki pošteno ravna. Najprej pa bi se rada izognila nekaterim nejasnostim in posplošitvam, ki po mojem mnenju nikdar niso srečna izbira pri poskusih opredeljevanja bolj konciznih razmišljanj. Morda bi morala za začetek pojasniti, kaj zame evocira pojem pesnice oz. pesnika, šele nato pa razmišljati o njeni ali njegovi vlogi. Reči najprej, da v mojem predstavnem svetu ni pesnice in pesnika nasploh, vedno gre za konkretne osebe, ki nosijo konkretne življenjske investicije in zastavke. Posamični pesniki in pesnice z lastnimi spoznavnimi potenciali pa živijo v najrazličnejših okoljih, ki vsaj do neke mere določajo pogoje možnosti za realizacijo teh potencialov. Pesnice in pesniki se tako vsak na svoj način prebijajo iz prostora možnosti v prostor pesniške in človeške avtonomnosti in suverenosti; in tu takoj dodajam, da so v Sloveniji – kot specifičnem delu sveta – tako pogoji možnosti kakor prostori, potrebni za vstop v »javnost« zaznamovani s spolno segregacijo in s klientelizmom, kar dodatno otežuje omenjeni proces. Nikomur ni nič podarjeno, razen oportunističnim »poetom«, ki strežejo ideološkim skupinam na oblasti. V teh pa so v Sloveniji (in ne le tu) večinoma mediokritetni moški, ki se brez napora in brez trohice kritičnosti vključujejo v psevdo-urbano ljudskost slovenske nacionalne folklore, s katero se z lahkoto indentificirajo. Za nadarjene in senzibilne ljudi pa je ta proces huda preizkušnja in iz eksistenčnega zornega kota skrajno izčrpavajoč vsakdanji boj.

Okolje, sestavljeno iz konjunkturnih in populističnih poetov, ki tekajo okoli vihteč literarne atlase in literarne genealogije, in tistih pesnic, ki so za drobne koristi brez zadržka in preostanka pripravljene streči tem izključevalnim bratovščinam, se pravi okolje, v katerem gospodarijo mešetarjenje, neprijaznost, intriga, spontana in nereflektirana spolna aberacija, pretkano stremuštvo, pomanjkanje inteligence, ljubezni in človečnosti, kjer imata odločilno vlogo socialni darvinizem in rivalstvo, meni neznansko zoprna načina socializacije, me ne privlači in *umetniško* ne zanima (*zgodovinsko* pa gre za zanimive fenomene, vredne poglobljenega študija). V zvezi z vsem tem mi prihaja na misel Tranströmerjeva pesem »Pod ničlo« (*Sanningsbarriären* / *Pregrada resnice*, 1978), v kateri pesnik takšno ponesrečeno kopico ljudi, v kateri se po naključju znajde, imenuje »ranžirna postaja«.

K sreči pa obstajajo, pa čeprav so še tako maloštevilni in od vrveža ratingov odmaknjeni, tudi močni – jaz jim pravim – *transformativni pesnice in pesniki*, ki v vsakem hipu vzpostavljajo svoje lastne, visoko zahtevne kriterije za spoznavno vrednost svoje in s tem tudi druge poezije v danem okolju, ki ga imenujemo slovenska kultura. Ti se ne ozirajo na trende in tudi ne sledijo neprožnemu duhu informacijskega terorja, ki ga je Theodor W. Adorno, govoreč o histerični kapitalski in tehnokratski vznesenosti v nacionalsocialistični Nemčiji, označil za *protičloveškega*, njegova značilnost pa je premoč dobro informiranih (v nemščini *Bescheidwissen*). Ta je, zdi se, danes spet na pohodu. Temeljna umetniška (in druga) spoznanja pa v hipu kot akcidentalne razveljavljajo efemerne ratinge in klasifikacije. Zanimajo me pravzaprav zgolj ti transformativni poeti, ti skriti, temeljni glasovi iz ozadja, saj se jih zmerom opazi šele tedaj, ko se meglenice operjenega blišča in vatli morske pene populistične poezije razblinijo. Te pesnice in ti pesniki, ki so neprimerno resničnejši in močnejši od »medijsko vplivnega« semnja ničevosti, so zmožni reflektirati tudi globlje imaginarne tokove, prelomne življenjske izkušnje in si utreti pot do najvišjih etičnih in eksistenčnih spoznanj. Imajo voljo in pogum iti proti toku. Skratka, šele takšni pesniki in pesnice so v mojem vrednostnem sistemu vredni pesniškega imena in kot taki s slehernim

verzom transformativno posegajo v družbeni imaginarij in ga spreminjajo v refleksivne podobe. S pomočjo te nekako epistemične refleksivnosti se postopoma krčijo deformacije v posamičnem kolektivnem imaginariju, zaradi njihove kljubovalne vztrajnosti postaja življenje mnogih ljudi, ki se tega morda niti ne zavedajo, znosnejše, svobodnejše, dostojnejše.

Prav v tem delovanju in v njegovi vztrajnosti vidim temeljno vlogo pesnice in pesnika v svetu. Oba namreč s poseganjem v globoko mentalno strukturo neke skupnosti, pa če se ta tega zaveda ali ne, počasi transformirata njeno dojemanje realnosti v prid večje odprtosti, v prid odgovornosti ter manjše zadrtosti in reakcionarnosti. Po mojem mnenju poezija prispeva k spreminjanju sveta, ne da bi se »svet« tega nujno zavedal. Saj »svet« do izdelave atomske bombe ni zaznal, da ga spreminja relativnostna teorija.

Sicer pa pesnica in pesnik v svetu nimata zgolj ene same vloge, temveč celo vrsto vlog; nikakor pa nimata tiste vloge, v katero ju nenehno potiskajo različni varuhi čisto posebnih estetik in moral, ki jih skozi generacije nesrečnih dijakov skušajo naturalizirati množice učiteljev vseh mogočih nacionalnih literatur. Ta vrsta afirmacije in nereflektirane sprotne kanonizacije zame *kot pesnico* sama na sebi sploh ne pritegne moje pozornosti: ne občutim je kot nekaj, kar me nagovarja in me motivira, četudi ima, priznam, velikanske kulturne učinke. Če pa le malo spremenim optiko in spregovorim *kot zgodovinarka*, sta lahko zame takšna socialna uspešnost in literarna indoktrinacija skozi šolski sistem precej zanimivi kot raziskovalna predmeta, saj navsezadnje oblikujeta zapleten fenomen družbene literarne recepcije in dolgoživosti »tradicionalnih« občih mest, ki odločilno oblikuje reprezentacijsko realnosti, v kateri živim tudi sama. Prek analize takih in podobnih socio-kulturnih fenomenov lahko bolje razumem, zakaj je npr. moja pesniška govorica neki imaginarni strukturi, v kateri sem preživela del življenja, tuja, neki drugi, s katero sem ravnokar prišla v stik, pa presenetljivo blizu.

Kako se počutite kot pesnica v svetu pesnikov, med katerimi so tudi morilci, kot recimo Radovan Karadžić? Ali pa je bilo tako že v zgodovini, ne nazadnje so že grški pesniki opevali junaštva v vojni, ki so bila z nasprotne strani videna kot uboji, morije?

T. K.: Da niso vsi pesniki, ki si tako pravijo in ki jih ima okolje za pesnike, sem nakazala že v prvem odgovoru. Saj niti vsi, ki se imajo za Napoleone in Kristuse, no, za »voditelje« ali »guruje«, niso Napoleoni in Kristusi in ne voditelji ali guruji. V okoljih, ki jih obvladujejo monistične ideologije, »intelektualna« frakcija družbene elite rada pretkano okliče svoje oblastiželjne stremuhe za pesnike (ali za literate) in s tem neopazno vzpostavi dva režimska branika na en mah: prvič, prek naivnih in navidez nepolitičnih figur, »literatov«, vpliva na imaginarij ljudstva, in drugič, ta vpliv relativno zlahka usmerja.

Besede imajo lahko izredno sugestivno moč znotraj imaginarija skupnosti, v katere jeziku so zapisane. Bistveno je, kakšno literarno oziroma imaginarno pokrajino pesnice in pesniki s svojo govorico dograjujejo (zaprto, represivno, simbolno nasilno, z rigidnimi mejami, izključevalno ipd. ali pa odprto, ustvarjajočo občutek svobode, simbolno nenasilno, s prepustnimi in premičnimi mejami, zmožno nepokroviteljske integracije drugega in drugačnega itn.) in kakšna je selekcija tekstov, ki so pripuščeni v širšo družbeno diseminacijo. Škodljivo, če ne tudi grozljivo postane, kadar je nenehno favorizirana zgolj ena pesniška linija, npr. tista, ki s simbolnim nasiljem ustvarja izključevalno ter mitsko ali mistifikacijsko imaginarno krajino, ta pa potem prek izobraževalnega sistema postaja ponotranjena mentalna krajina vse družbe. V določenih razmerah (ki jih sestavlja zmes reakcionarnosti, opresije, totalitarnosti, policijske države ipd.) se zato včasih zgodi strašen zdrs v percepciji realnosti in čisto *določena imaginarna realnost* specifične skupnosti nadomesti *polivalentno družbeno realnost*, ki si jo po navadi dajejo družbe. Ljudje ne znajo več ločiti med realnostjo in fikcijo, ker ta popolnoma prevzame oblast v družbi (Tretji Reich je dober zgled, a tudi Berulsconijeva Italija

– tako kakor cel zbor novo in paleo-demokratičnih dežel v Evropi in obeh Amerikah – danes ni daleč od te norije). Predvsem si moramo priznati, da je tak dispozitiv vseskozi latentno navzoč v tistih zaprtih in samozadostnih družbah (vsaj v njihovih samopodobah, kjer ta popačeni privid figurira vsaj kot najvišji ideal, če že ni realen), kjer za avto-refleksivnost ni prostora, kjer ni javnosti, zmožne kritične distance, in ne dnevnega soočanja stališč, ki bi lahko ublažili ekstreme in fantazme. Bojim se, da je ta dispozitiv zelo pogost v Srednji Evropi; slovenska družba že sodi v to kategorijo, le da se o njenih notranjih represijah in polačitvah zunaj nje ve skrajno malo, ker je pač majhna in za percepcijo evropskih politikov in mnenjskih voditeljev relativno nepomembna. Mislim, da neupravičeno, saj se lahko tudi iz tako neznatnega vira, kakršen je slovenska količina, širijo metastaze po tkivu, ki že samo ni ravno imuno pred totalitarizmom, kakršno je tkivo »zahodnih demokratičnih družb«. Vse represije v Sloveniji se odvijejo tiho in neopazno, njihovi nosilci jih opravijo in prikrijejo z običajno vsakdanjo gesto, ki sugerira nepomembnost storjenega dejanja, ali s potuhnjenim smehljajem, zamolčijo jih v nekakšni zaroti molka (*omertà*) ali pa jih kozmetizirajo. Že dolgo je v navadi, da ti ideološki aktanti (po A. J. Greimasu: *actants*) na oblasti pred očmi ljudstva in tujine sami sebi pripišejo in si celo prilastijo družbena in simbolna mesta tistih, ki so jih odstranili. In nihče ni za nič odgovoren.

Kar zadeva Radovana Karadžića, pa bi dejala tole: osebe njegovega kova, ki sugerirajo in anticipirajo dogodke in nasilje, niso ne kakšna novost ne kakšna izjema v srednjeevropskem in južnoevropskem okolju od nastanka ideologije *Blut und Boden* naprej: militantno, krvoločno šovinistično, revanšistično in iredentistično »poezijo« sta, denimo, med Slovenci pisala Jovan Vesel Koseski in celo Simon Jenko, njun sodobnik, črnogorski epski pesnik in vladika Petar Petrović Njegoš (pravoslavni poglavar in vladar) pa je »opeval« genocid pravoslavnih kristjanov nad muslimani. Če te »pesnike« primerjamo s pesnitvijo »Krst pri Savici« Franceta Prešerna, slovenskega pesnika iz prve polovice 19. stoletja, opazimo razliko, za katero mislim, da je odločilna. Spoznavna raven Prešernove

pesniške govorice je povsem druga, bolj elaborirana, reflektirana in niansirana, njegova imaginarna krajina je čisto drugače zasnovana. V njej ni mitskega nasilja, četudi v svojo govorico vključuje mitske elemente; ne gre za spontano reprodukcijo predsodkov ali celo za šovinistično, religiozno ali rasistično ščuvanje. Po tej plati je namreč , paradoksno, bliže Homerju kakor sodobnikom, ki sem jih ravnokar omenila. Tudi pri Homerju ni »strani naših« in »strani drugih«, ker sta družbena in z njo imaginarna struktura, kamor sodi, povsem drugačni od tistih, kamor sodijo pesniki 19. stoletja v Srednji Evropi. O poteku dogodkov in koncu se je o epski trojanski vojni odločalo na Olimpu, ne pa na bojišču, na Olimpu pa ni bilo ne »naših« in ne »njihovih«, ampak bogovi, heroji na bojišču pa so le izvajali naklepe in spletke bogov. Udeleženci, niti božanski ne, niso imeli zgodovinskih misij, le usodo so udejanjali. Pri Njegošu, verskem in posvetnem poglavarju, pa so imeli »naši« versko misijo, na katero je bilo cepljeno še domnevno nacionalno ali etnično poslanstvo: iztrebitev *poturic*, čeprav so ti »poturice« govorili isti jezik kakor pravoverni »naši«. Mislim, da ljudje, ki svojo skupinsko identifikacijo gradijo s pomočjo Njegoša, Karadžića, Vuka Draškovića in Dobrice Čosića v svoji identitetni podobi ne morejo prenašati, denimo, nobenega Danila Kiša.

Skratka, povezovanje nacionalističnih literarnih izdelkov iz druge polovice 19. stoletja (in to stoletje v »naših krajih« še ni minilo) npr. s Homerjem je zame zelo dvomljivo početje (čeprav je (bila) referenca krepko v rabi pri produciranju junaških zgodovin za vsako ceno). Homer sodi v civilizacijo, ki je povsem drugačna od te, v katerimi smo prisiljeni živeti *hic et nunc*, in ki je imela drugačne vrednote od tistih, ki so bile v veljavi Evropi v preteklosti in veljajo v sedanjosti, in pa drugačno družbeno strukturo, ki pa si jo evropski nacionalizmi neupravičeno lastijo kot »zibelko Evropske civilizacije«. Oddaljenost je res neodpravljiva in neprekoračljiva brez primernega mentalnega, zlasti znanstvenega orodja. Diskurzov o današnjih morijah in Homerjevih pripovedi ni mogoče enačiti, to bi bil nedopusten anahronizem. Meni se zdi bistveno predvsem tole: čas in lokaliteta predklasične Grčije sodita v povsem drug zgodovinski kontekst in v zelo oddaljeno

zgodovinsko obdobje, »poeti«, kakršen je Karadžić, pa še več kakor dve stoletji po moderni razglasitvi »Deklaracije o človekovih in državljanovih pravicah«, ki je slej ko prej podlaga modernih družbenih ureditev, grozijo soljudem zaradi rasnih, religioznih, spolnih in kulturnih drugačnosti in jih tudi zares iztrebljajo. To me seveda globoko zadeva in vznemirja, moralo pa bi vse. Pogrešam javno in odločno intervencijo tistih, katerih naloga nikakor ni razširjanje mnenja, ki ga imajo Radovan Karadžić in podobni o svoji pesniški (pisateljski ali nasploh umetniški) poklicanosti, temveč iskanje etičnih in spoznavnih kriterijev poezije ter ohranjanje oz. ponovno vzpostavljanje avtonomnega mesta zanjo v družbi, pa tudi integracija močne transformativne poezije v institucionalno podprto transmisijo vednosti, skozi izobraževalne *curricula*, na primer, namesto transmisije predsodkov in stereotipov, uporabnih za nosilce obskurantističnih ideologij na oblasti. Karadžić in še veliko drugih, ki so prek reprodukcije in ponavljanja teh stereotipov ščuvali k hudodelstvom, nima s poezijo opraviti nič več kakor množica sedanjih potrošnih ali konjunkturnih pisunov, ki so v obtoku in ki jih založniki redno objavljajo iz klientelnih ali zaslužkarskih razlogov.
Kako se torej počutim v družbi teh »pesnikov«, ki to niso? Deplasirano. Se pa bolj malo družim z njimi.

Slovenska poezija je v obdobju po osamosvojitvi doživela precej pretresov: v vladavini kapitala je pesniška knjiga postala nekaj povsem postranskega, obrobnega, ljudje več ne segajo po njej, kaj šele, da bi si jo polagali na srce. Obenem je poezija izgubila svoj položaj kot konstitutiven element slovenskega naroda. Prav lansko leto si bomo zapomnili tudi po razkolu v samih pisateljskih vrstah: na nekakšne tradicionaliste in na moderne, sodobne ustvarjalce.

T. K.: »Vladavini kapitala« se pripisuje odločno preveč. Če preprosto ne verjameš v omnipotentnost kapitala, če torej izstopiš iz mentalnih okvirov tiranije ene

»izbire« (ki jo je vsililo povsem partikularno okoriščanje), se takoj odprejo različne možnosti in izbire, ki v življenje človeka vnašajo marsikaj ljubeznivega in prijetnega. Nobenih neogibnih, nujnih in tiranskih »ekonomskih« potreb ni, so le izbire in možnosti in pa odgovornosti, kar marsikdo seveda težko sprejme. Čeprav se ne da zanikati, da je nekaj resnice v Proudhonovem prepričanju, da je lastnina tatvina, je kapitalizem zgolj ena izmed oblik te tatvine. Vladal je tudi v 19. stoletju, se pravi v času, ko je v Zahodni Evropi nastajala moderna in avantgardna umetnost in ko so umetnostne prakse dosegle doslej največjo družbeno avtonomijo – seveda tam, kjer sta bila kapitalizem in njegovo komplementarno nasprotje, socializem, nosilca razvoja. Se pravi, ne v srednjeevropskih in vzhodnoevropskih deželah. Tam, kjer sta kapitalizmu gospodovali birokracija in Cerkev, je bilo v resnici tisto, kar so razglašali za poezijo in literaturo (in je prek šolskega aparata obveljalo za poezijo in literaturo), verzificirana nacionalna, ljudska, religiozna propaganda, ne glede na to, kako iskreno so pisci verjeli v to, kar so izrekali. Tudi danes v političnem diskurzu, ki so ga mediji prepolni, ne gre ne za kapitalizem kar tako, ampak za povzpetniški ali lumpen kapitalizem, in ne za ekonomijo kar tako, ampak za neoliberalno ideologijo, ki ekonomijo nadomešča z njenim videzom. Aktualna degradacija umetnosti govori o mizerni kulturi nove rekrutacije kapitalistov, ne pa o nujnostih kapitalizma nasploh. Zlasti v tranzicijskih deželah – že spet v Srednji Evropi – so nove »elite«, ekonomske in politične (ni intelektualnih ali kulturnih elit, ki bi jih ljudje na oblasti zares priznavali), nepojmljivo nekultivirane in niso nikakršne naslednice intelektualne disidence iz realnosocialističnih in samoupravnosocialističnih časov (ponekod niti tedaj ni bilo dejanskih disidentov, čeprav si danes marsikdo za nazaj pripisuje ta naslov). Po mojem mnenju »razkol« v Društvu slovenskih pisateljev, ki ga omenjate, ni kar razkol med »tradicionalisti« in »sodobnimi ustvarjalci«, čeprav je res, da je hiatus med nazori enih in drugih udeležencev spora v glavnem nepremostljiv (nikakor pa razmejitvena linija ne teče po starosti ali generacijah, saj vidim veliko mladih kolegov, ki so prav neverjetno konzervativni, in narobe, kar nekaj starejših

kolegov, ki znajo prav dobro brati družbeno realnost). Zame je bilo lani težišče dogodkov v poskusu, da bi se skozi načelna razhajanja sprostil prostor in bi se lahko razšle oz. diferencirale dejavnosti in pristopi, ki jih trenutna ureditev tišči skupaj, da bi se lahko naposled le razšli navidezna (narodnobudniška, revanšistična, prilizovalska, oportunistična, tekmovalna, komercialna, skratka, strežna) literatura in literatura, ki elaborira literarni horizont kot družbeno avtonomijo.

Ker ste zaposleni kot znanstvenica, obenem ste tudi družbeno angažirana, kdaj pravzaprav najdete čas za pisanje? Ali pesem pri vas zahteva umik, ali je zavetišče, ali pa lahko pišete tudi v letališki čakalnici?

T. K.: Nisem »zaposlena kot znanstvenica«, ampak sem znanstvenica enako, kakor sem pesnica. Zaposlena bi bila pri okencu v banki ali v birokraciji kakega ministrstva ali v tovarni ipd. In ta moj znanstveni habitus je manj oddaljen od poetskega, kakor bi mnogi radi videli. Še zmerom namreč v družbeni recepciji prevladujeta zapoznela novoromantična »poetika« in »kritika«, po katerih naj bi obe domeni ostali čim bolj vsaksebi, vsaka na svojem fevdu. Družbeni angažma po mojem mnenju sodi k obojemu, za oboje je pogoj biti socialno občutljiv in kritičen, angažiran, skratka biti intelektualec ali intelektualka. Pesem sicer zahteva refleksivno distanco, vendar ta distanca pri meni ne vodi v *splendid isolation*, ampak v smiseln družben angažma. Pesem zame torej ni odmaknjenost od sveta ali od sebe, da bi se znebila odgovornosti, ampak je distanciranje zgolj metoda ali instrument, s pomočjo katerega lahko vidiš – vsaj do neke mere – sebe in druge v kontekstu različnih življenjskih horizontov. Pisanje poezije zahteva, bolj kakor nekoliko mistificiran odmik, skrajno intenzivnost doživljanja in zbranost in do zbranosti se človek ne more kadarkoli dokopati. Pišem potemtakem v zelo različnih okoljih – tudi v letališki čakalnici, na sprehodu, v kopalni kadi, kjerkoli, če tako nanese –, absolutno največkrat pa lepo v miru za svojo pisalno mizo.

Vendar imate seveda prav, zadnje leto je bilo res naporno. Najprej sem zapustila institucijo, v katero sem vložila veliko energije in konkretnih prizadevanj, da bi se okrog revije, ki se zdaj imenuje *Monitor ZSA* (prej *Monitor ISH*) oblikovala znanstvena skupnost kritičnih mladih ljudi (in to se naposled je posrečilo, potem ko smo odšli iz nestimulativnega okolja). Vendar pa se je nekaj mesecev za tem vsa zgodba z domala identičnimi prijemi in strategijami razbijanja dobro delujočih kolektivov in nesramnega izrinjanja ljudi, ki kritično mislijo in dejansko vlagajo svoja prizadevanja in svoj čas za izboljšanje razmer in za *bonum communis* (nikakor ne zgolj zase), ponovila še v Društvu slovenskih pisateljev. To je za marsikoga preveč za eno življenje (ljudje nimajo ne energije in ne zadostnih znanj, da bi se izpostavili ali da bi razumeli globlji pomen in družbene učinke javnih intervencij), zgodilo pa se je v enem letu. Zdi se, da v teh institucijah spontano in samodejno deluje nekakšna Ockhamova britev: ljudi, ki se ne podredijo trenutnim nosilcem oblasti, se na najbolj podle, zavržene in sploh neverjetne načine lomi in družbeno deklasira. Ker pa je slovensko okolje duhovno skoraj povsem homogenizirano, otopelo in nediferencirano, to v glavnem tudi uspeva. Domala popolna odsotnost kriterijev za umetniško kakovost in odkrite državljanske forme kot načina komuniciranja je veliko hujša od navzočnosti stremuhov in populistov, ki jih je povsod dovolj. Hannah Arendt je v znanem eseju o vladnih *public relations* v zvezi z vietnamsko vojno in »The Pentagon Papers« zapisala, da »nas ti seznanjajo z ljudmi, ki so storili vse, da bi ljudi prepričali in jih torej zmanipulirali. Ker pa so to počeli v svobodni deželi, kjer so bile vse informacije dostopne, niso bili nikdar zares uspešni« (*Wahrheit und Lüge in der Politik,* 1972). In sprašujem se: kaj pa v deželi, ki v resnici ni svobodna, kjer se svoboda duha in njenih državljanov nikdar nista uspeli dejansko razviti, kjer videzi nadomeščajo realnost, kjer so v imenu videza že sami dokumenti ponarejeni (npr. institucionalni zapisniki, ministrska poročila ipd.), kjer ni govora o realnih dejstvih, ki so zmerom znova potlačena, ampak se prosto dogaja zgolj kroženje fluidnih mnenj in namigovanj, kako tam priti do substancialne realnosti?

Kako se vidite v sodobni slovenski poeziji in širše, kako v evropski? Se bolje počutite pred domačim občinstvom, ali pred tujim?

T. K.: Kako naj vam odgovorim? Vem, do katerega spoznavnega nivoja govorice sem skozi poezijo prispela, vem tudi, kdo so maloštevilni obiskovalci teh prostorov skrajne intenzivnosti in subtilnosti, tega v pesniški govorici ni mogoče zgrešiti. Vendar se tam ne da živeti, prenaporno in prezahtevno je za človeško telo in um. Prav tako prav dobro razumem, da se v te imaginarne prostore ne da pretihotapiti nacionalnosti in druge ideološke prtljage, to so preprosto preveč robustne zadeve. Odložiti jih je treba, razumeti njihovo zgodovinsko funkcijo družbene kohezivnosti, ki je sicer strogo omejena in je v službi sil družbenega gospostva. Treba je temeljito prečistiti svojo pesniško govorico (načini tega prečiščevanja so seveda zelo različni), kajti oprijemljejo se je ideološki diskurzi (tega je v slovenski poeziji zelo veliko), vendar ti nimajo nič opraviti z univerzalnimi umetniškimi oziroma eksistenčnimi spoznanji, prav tako ne z vitalnostjo drobnih vsakdanjih pozornosti in premikov, ki sestavljajo največji del človeškega življenja, ki pa jih poezija konvertira v spoznanja. Tu se najbolj vsakdanje, človeško in bivanjsko najbolj esencialno tesno prepletata. Vsa ta spoznanja nam sicer ne lajšajo življenja, jih je pa treba postopoma in potrpežljivo integrirati v svoje delovanje in pisanje, vztrajati na svoji osebni trajektoriji. Toliko načrtov imam s seboj, da bi rabila vsaj še tri ali štiri komplementarna življenja, katero od njih, tako si zamišljam demokratično deželo, bi lahko bilo tudi dostojno plačano. Vendar je to šele začetek, ogromno je treba nadoknaditi, če imaš za seboj slovenski izobraževalni sistem in v diahroniji same odsotnosti in luknje, kjer bi morala stati resna dela.

Seveda se počutim dobro pred publiko, ki pride poslušat poezijo brez predsodkov, brez vnaprejšnjih sodb in brez nacionalne mrene na očeh, pa najsi bo to v Sloveniji ali kje drugje v Evropi ali na svetu. Pred slabim desetletjem sem imela v okviru mednarodne umetniške kolonije *Stazione di Topolo* čudovito komorno branje pred

maloštevilno, a izredno pozorno italijansko publiko, ki je komaj razumela kako slovensko besedo, a je nekako skozi kožo dojemala poezijo; to je bila prav neverjetna izkušnja. Dejstvo je sicer, da je pozorna in neobremenjena publika v Sloveniji skrajno maloštevilna in je po navadi ni tam, kjer jo pričakuješ, vendar zato še ne podcenjujem nobene publike in na »zgrešenem« literarnem večeru ne dajem nič manj od sebe kakor sicer.

Kaj pogrešate recimo v pretakanju evropskih poezij in pesnikov? Ali imate ob tem vprašanju kakšne ideje, za katere bi radi videli, da bi se uresničile, ali bi jih celo sami radi udejanjili?

T. K.: Imam eno idejo, željo, ki me je zelo intenzivno zagrabila že vsaj dvakrat, ki pa ne zadeva zgolj poezije in evropskih ali kakih drugih pesnikov. Njena ključna beseda je »muzikalnost«. Želim si, da bi se povezali pesniki in klasični glasbeniki, občutljivi ljudje podobnih umetniških spoznanj, in imeli skupaj branje-koncert v dveh delih. Nikakor ne mislim na podreditev enega dela drugemu, da bi glasba ali poezija bila dodatek ali verbalna ozirom zvočna kulisa, morali bi biti povsem samostojni, vendar komplementarni. Na eni strani je človeški glas kot nosilec ritmiziranega zvena in pomena, na drugi pa zvoki instrumentov, denimo, violine, violončela, flavte, klavirja itn. ko zveneča zgradba glasbenih umetnin, mislim, da bi bila sinergija enkratna.. V poeziji, v tisti, ki jo imam rada, čutim pretanjeno melodičnost (ko npr. berem Tomasa Tranströmerja, ga včasih prav slišim igrati Haydna, tudi Louise Glück ima izjemen občutek za ritem, kadenco in melodičnost itn.), v glasbi pa se mi večkrat razpira poezija. Seveda ne gre v obeh primerih za enak način širjenja zvena in pomena v prostoru, vendar pa sem trdno prepričana, da je neka tonalnost ali uglasitev nekje zadaj skupna obema umetniškima področjema. Enkrat smo to že poskusili, bolj po naključju kakor po načrtu, na sklepni prireditvi 4. mednarodne pesniško-prevajalske delavnice *Različni jeziki / Linguaggi di-versi*, ki sem jo leta 2002 vodila v Kopru, in zame je bilo to doživetje enkratno, vem pa,

da sta te občutke z menoj tedaj delila tudi Jasna Nadles (flavtistka) in Milan Vrsajkov (čelist), ki sta sodelovala pri projektu. Drugič pa me je ta ideja »telesno popadla« septembra 2004, ko je v okrilju mednarodnega literarnega srečanja Vilenica in projekta *LAF – Literature Across Frontieres* potekala neka druga mednarodna prevajalska delavnica in sta irski pesnik Louis de Paor in katalonski pesnik Txema Martínez Inglés kot kanon (z odmevom) brala mojo pesem *Ser, Serena, serenitas*, vsak v svojem prevodu v svoj jezik. Kadenca in modulacija njunih glasov sta bili zame čista glasba, ki je dejansko nekatere poslušalce ganila do solz. In ker je bil transfer na publiko takojšen, neverjetno čist in uspešen, je pri tretji vrstici zvilo tudi njiju. To sta mi povedala kasneje in se čudila, ker se jima kaj takega še ni nikdar zgodilo. Takrat se mi je spet zazdelo, da je »v koncertni dvorani v zvokih vstala dežela, / kjer kamenje ni bilo težje od rose«, kakor pravi Tranströmer v pesmi »Sen Balakireva (1905)« (iz knjige *Hemligheter på vägen* / *Skrivnosti na poti*, 1958), in obšel me je občutek, da bi bilo nujno treba organizirati projekt pesnikov in glasbenikov. Večkrat se ob tem spomnim na tisto zgodbo o Milsteinu, Horowitzu in Piatgorskyju, ki so, potem ko so pribežali v Berlin, tavali po mestu, igrali po kavarnah in celo najeli nekega agenta, da bi jim malo pomagal zaslužiti ... slišati to zasedbo tedaj je moralo biti doživetje!

Prepričana sem, da je tak projekt, če se ga le loti nekdo z dovolj senzibilnosti in kultiviranosti, da zna izbrati najobčutljivejše, kar današnji čas in prostor ponujata, lahko edinstveno doživetje in to ne samo za pesnike/pesnice in glasbenike/glasbenice, ampak tudi za publiko. Seveda v Sloveniji ni niti minimalnih možnosti za realizacijo česa takega. Tudi med tistimi, ki bi kaj takega lahko podprli, ni nikogar, ki bi uvidel razsežnost takega odprtja med dvema umetniškima poljema in njunega dotika ali pa bi ga pritegnile umetnostne teme, kaj šele, da bi projekt finančno podprl. Evo, to je moja velika želja, za katero imam čudno gotov občutek, da se bo nekoč uresničila, no, vsekakor bo, če me ta občutek še tretjič tako močno prešine, treba nekaj narediti. Če pa bo idejo kdo, ki je bližje realizaciji, pograbil, naj me povabi, zagotovo bom uživala tudi kot poslušalka.

Si kdaj želite, da se ne bi rodili kot ženska? Je z vašim spolom pot skozi literaturo in poezijo težja?

Biološki spol ni kriv za težave, pač pa je zanje odgovorno okolje, ki ta spol postavlja v depraviran položaj (velikokrat prav z »biološkimi argumenti«, ki so v zgodovini povzročili že veliko zla), kakor da gre za položaj, ki izhaja iz »narave stvari« kot naravna posledica. Težava je torej v družbenem spolu oziroma v družbeni konstrukciji spola, ki si že stoletja nenehno prizadeva, da se ženske (pa ne le ženske, ampak tudi druge družbene skupine in tako imenovane manjšine, ki niso androcentrično in patriarhalno usmerjene), brž ko si s kljubovalnostjo, socialno občutljivostjo in z inteligenco pridobijo družbeno veljavo in status (to se je, kolikor je danes znano, v zgodovini Zahodne Evrope in Italije večkrat zgodilo: na koncu 12. stoletja, v 14. stoletju, na koncu 15. stoletja, sredi 18. stoletja, na koncu 19. in na začetku 20. stoletja), kot kolektive sistematično razbije, kot posameznice pa deklasira in to regresijo ter izrinjanje potem maskira z »nravnostjo« in »naravnostjo«, z izrinjenjem žensk v nejavno sfero, proč od vzvodov družbene moči. Prav znanstveno raziskovanje (tudi literature in literarnega polja kot privilegiranega polja strukturiranja imaginarija neke skupnosti) mi omogoča, da lahko sledim genezi razmerij med spoloma skozi čas in različnim konstrukcijam »naravnosti« skozi čas, da lahko vnesem refleksivnost v razmerje do ideologij, ki so sproducirale velikansko neravnovesje med spoloma v zadnjih stoletjih v svetovnem obsegu in ga še reproducirajo v vselej novih besedah s praktično nespremenjeno opresivno vsebino. Zgodovinsko breme, ki v največji meri v vsakem trenutku obremenjuje dejanja ljudi in tako soustvarja družbeno in kulturno realnost, ki jo danes živimo, izvira iz preteklega neizrečenega, potlačenega, prikrojenega, prilaščenega, zato je zame razkrivanje recidiv, regresij v njihove kontekste obenem poskus rekonstrukcije preteklih kompleksnejših interakcij in slojev realnosti, se pravi, raziskovanje obširne nevidne in zamolčane pokrajine, ki

postaja pravzaprav moja prioritetna življenjska naloga. Tako v poeziji kakor v znanosti.

Biti ženska v provincialnem okolju pa je vendarle nekaj specifičnega, česar ni mogoče preprosto pojasniti, saj v tem okolju – mislim prav na Slovenijo – ni ali še ni strukturno predvidenega mesta za intelektualko. Nikdar ga ni bilo; toda zaradi ustvarjanja videza politične korektnosti so dopuščene tiste skrbno izbrane izjeme, ki tako ali drugače podpirajo androcentrični režim in staro, dodobra udomačeno klerikalno, paternalistično mentaliteto v vseh njenih pojavnih oblikah. Ob slehernem poskusu uvrstitve konkretne in žive ženske z imenom in priimkom v realnost družbene prezence prihaja na dan huda travma. Kar težko je verjeti, ko pri analiziranju hkratnih pojavljanj deformacij, opuščanj in suspenzij in pa infantilizacij v kulturnih, pravnih in političnih diskurzih opažamo, kako do njih prihaja prav v trenutkih, ko postanejo njihov predmet ženske: zapise o še živeči ustvarjalki, ki bi jo obravnavali brez tega pokroviteljskega dekorja ali nenavadnih »lapsusov«, bi lahko v Sloveniji prešteli na prste ene roke.

Zaradi videza politične korektnosti pa se provincialne družbe v zadnjem času čutijo prisiljene ustvarjati čedalje več videzov, ki se le še množijo. Ti videzi za bežnega opazovalca, ki za kratek čas obišče npr. Slovenijo, prekrivajo temeljno nezmožnost družbe, da bi integrirala realno žensko (in druge oblike drugačnosti, ki se ne ujemajo s provincialno samopodobo, ki je podoba arogantno potentne virilnosti) v samopodobo družbe in v družbeno transmisijo spoznanj. Razlogov je zelo veliko, predvsem pa gre za serijo *odsotnosti tistih struktur in družbenih mehanizmov, ki so konstitutivni za sodobne zahodne družbe z razvito pravno državo.* (Tega seveda ne govorim zaradi kakih evro- ali etnocentričnih razlogov, ampak zgolj zato, da olajšam predstavitev tega sicer univerzalnega problema.) Eden je ta, da Slovenija navkljub nenehnemu govorjenju o centralizmu nima močnega in uveljavljenega urbanega središča, ki bi sproščalo napetosti in razrahljalo klientelno in rodovno povezanost, skratka, ki bi vzpostavil družbeno strukturo z vsaj malo globine (glavno mesto države ima 300.000 prebivalcev, in to ne prav dolgo). Sleherna

institucija, ki bi v načelu v deželo lahko vnesla nekaj napredka, novih spoznanj in kritične vednosti in ki je to v zadnjih 200 letih poskušala, je bila tako ali drugače ustavljena ali pa prek prilastitve spremenjena v svoje nasprotje. Zatorej je v Sloveniji slej ko prej edina neomajna institucija, ki je obenem model za transmisijo vrednot in znanj, rimskokatoliška cerkev. Družba je zato prizadeta in pohabljena, z njo upravlja (monistična) hegemonija, ki vedno znova – tudi surovo, če je treba – ne dopusti, da bi se razvila kaka možnost za dejansko, t. j. za radikalno drugačnost. Lokalna verzija boljševiške ideologije (samoupravni socializem) je le stopila na že izdelano strukturno mesto v lokalni mentalni strukturi. Odsotnost racionalnih spoznavnih kriterijev ima za posledico serijo aberacij, ki vse po vrsti sodijo v družbeno in kulturno patologijo.

Naj to ilustriram? Kaj naj si torej človek misli, če (bolj ali manj samo-) deklarirana feministka – in ki je znana kot taka, pa tudi kot »disidentka iz Srbije«, tudi po drugih deželah, tako da je plasiranje te podobe iz zornega kota propagande uspešno – v Sloveniji, kjer živi, ob asistenci »akademskega« okolja preganja drugače misleče, ustno žali homoseksualce (na papirju, namenjenemu tujini, pa se za njih zavzema) in uvede cenzuro za znanstveno revijo, ki jo vodijo mlade intelektualke? Kaj naj bi si mislili o človeku, ki sedi najvišje v vseh mogočih in nemogočih literarnih selekcijskih odborih in ureja lokalne *Who is who?*, ki potemtakem kreira okus bralske publike, istočasno pa v dnevnem časopisu z najvišjo naklado sporoča, da »je tudi v umetnosti in posebej literaturi neprimerno več ustvarjalnih moških, ki v konkurenci z ženskami prevladajo zlasti tedaj, ko se delijo nagrade, priznanja, štipendije ipd., tj. stvari, kjer se ocenjuje v prvi vrsti kakovost, ne pa količinskost. Tako je med Nobelovimi nagrajenci za literaturo bilo doslej samo 10 žensk, tj. natanko 10%. «? Še več, kaj naj si mislimo o družbi, v kateri nima tako groba izjava, ki je sicer beden silogizem, v kateri sta izrinjanje žensk in njegova kontinuiteta tudi v sedanjosti in prihodnosti upravičena z izrinjajnem v preteklosti, nobenih konsekvenc za avtorja, saj se večini bralcev obeh spolov sploh ne zdi problematična? Gre skratka za v provincialnih razmerah nadvse uglednega

človeka, ki je, mimogrede, tudi meni naklonil posebno nalepko. Ker sem si drznila poseči v njegove vehementne razsodbe o ženskah, nobelovkah itn., sem odtlej »razširjevalka maoističnih idej«, z »levičarskim konglomeratnim diskurzom«, ki vodi v »fundamentalizem kitajsko-kubanskega tipa«, in gospod mi je ob tem tudi velikodušno paternalistično priporočal naj ostanem »zgolj pesnica, če je to še mogoče«. In še in še. Upiram in borim se, kolikor dopušča energija enega človeka. Seveda nisem ne prva ne zadnja in ne edina, ki sem se sklenila javno izpostavljati in po svojih močeh ustvarjati prostor za rezistenco in za rezistentne ljudi. V literarnem polju so se pred menoj z besedo in dejanji vsak na svoj način javno borili in se še borijo mnogi drugi, ki so v zadnjem desetletju nenehno odrivani od javnih sredstev za preživetje (ki so velikokrat edina temu namenjena sredstva) in običajno niso podprti pri promocijskih literarnih turnejah po tujini; med njimi so Suzana Tratnik, Nataša Velikonja, Meta Kušar, Barbara Korun, Ciril Bergles in drugi, ki so danes, pa ne zaradi uporabe kakršnihkoli literarnih kriterijev, manj znani od literatov, ki jih favorizirajo dinastični klani, ki so zvezani z oblastmi in imajo dostop do javnih sredstev. Drugi, npr. Brane Mozetič, so v tem tesnem prostoru razvili svojevrstne preživetvene taktike, ki so jim omogočile, da jih je spoznal – in še sreča, da je tako – še kdo drug razen Slovencev. Podobno je ravnal pesnik, likovni kritik in filozof Andrej Medved, ki je docela sam zasnoval projekt 250 knjig, edicijo Hyperion, ki jo počasi uresničuje glede na okoliščine. Približno enako velja za Primoža Reparja in revijo in založbo *Apokalipsa* itn. Če se vsi ti kolegi in kolegice ne bi v nekem hipu odločili sami kaj narediti in ker jih zagotovo nihče od režimsko podprtih kulturnikov sploh ne bi opazil, v Sloveniji sploh ne bi bilo celega sektorja literature s prevodi vred. Tako daleč gredo *Realitätsverlust*, kulturna diformnost, ravnodušnost in nekulturnost »lumpen elit« na oblasti in popolna odsotnost vsebinskih kriterijev (eden izmed učinkov naj bi vrhu tega bil, kakor je dejal neki slovenski sociolog, mrgolenje dobesedno nepismenih literatov). In še več: prav to, da sami, včasih na robu obupa in vselej brez denarja delajo to, kar radi delajo z določeno mero socialne tenkočutnosti in z veliko odgovornosti, je

v očeh lokalnih kulturnih *magnatov* celo še dodaten »argument« za to, da jih puščajo brez podpore iz državnega proračuna. Saj bodo ti ljudje – kar se je velikokrat izkazalo – delali tisto, kar občutijo kot ustvarjalno nujnost ali potrebo, brez pomoči državnih ali »poklicnih« instanc in bi bila finančna podpora iz tega skrajno ciničnega zornega kota preprosto potrata. Ljudi ki hodijo po poti kulturne in družbene odgovornosti, ti perfidni imetniki služb na način, ki je veljal v absolutistični monarhiji, razglašajo za soliste, egotike, posebneže, čudake, marginalce in za družbeno nepomembne ustvarjalce, ki jih ni treba nagrajevati za njihovo zasebno zabavo.

Seveda je kulturna realnost povsem drugačna. Le da slovenska država prek svojih eksponentov ni zmožna ne prepoznati in ne podpreti nečrednih in nepodredljivih ljudi, čeprav trati precej denarja za kulturne namene, denimo za subvencionirano prodajanje literature, ki so jo »kanonizirali« literarni klani, za udeležbo na knjižnih sejmih v Frankfurtu ali v Parizu, za bralne turneje v okvirih meddržavnih izmenjav itn. Pojav je znan iz časov, ko so v imenu neuvrščenosti oz tretjesvetovstva nekateri neberljivi, a potrjeni avtorji bili prevedeni v vse afriške, včasih pa tudi v evropske jezike. Ustvarjalci, ki jih naštevam (in omenjam le nekaj tistih, ki jih od bliže poznam), so za moj pogled seveda neprimerno pomembnejši za slovensko kulturo in za niansirano diferenciranost kolektivnega imaginarija kakor peščica favoriziranih »literarnih turistov«, ki v zadnjem desetletje na literarnih sejmih povsod po svetu zastopajo slovensko literaturo. Med njimi je kdaj pa kdaj, to je že res, tudi kaka izjema, ko v to druščino zaide kak branja vreden avtor, vendar tega pojava ne znamo pojasniti. No, kakorkoli, težko je slikati kako idilično ali vsaj prijetno podobo tam, kjer vlada tiranija videza in nenehnega prikrojevanja družbenega življenja modnim tendencam, ideološkim konjunkturam, političnim, ekonomskim in kulturnim tokovom brez korespondence z realnostjo (spominjam se neke Brechtove sarkastične izjave, da naj v razmerah, ko se vodilne misli vladajočih ne ujemajo z realnostjo populacije, zamenjajo prebivalstvo). Tudi jaz vselej komaj čakam, da za nekaj mesecev odidem v Pariz, kjer se lahko počutim

kot človek in kjer v dejanskem soobstoju drugačnosti lahko najdem svoj mir ter med spoštljivimi kolegi in kolegicami dostojno ustvarajam.

In slednjič, če v grobem vzamete angleško, francosko in nemško poezijo, katera vam je bliže in zakaj?

T. K.: Moj odgovor bo nujno odvisen od tega, kar sem doslej akumulirala in bo tudi zato nepopoln in nedokončen. Nikakor nimam tukaj na voljo dovolj prostora in časa, da bi lahko kaj resnega povedala o treh močnih jezikovnih formacijah, ki jih omenjate v vprašanju, poleg tega bi to vprašanje zahtevalo poglobljeno poznavanje nacionalnih pesniških imaginarijev, vendar tudi tega nimam na voljo v zadostni meri. Ti fragmenti mnenj in sodb, ki jih lahko navržem tukaj, pa so le sporadični, bolj so impresije in beležke bralnih popotovanj skozi nekatere avtorje (veliko pa jih žal še ne poznam dovolj ali sploh) kakor kaka kvalificirana presoja omenjenih poezij. Ne ponavljam rada stereotipnih mnenj in težko kaj »vzamem v grobem«. Kljub tem zadržkom pa bom vendarle poskusila odgovoriti.
Antologij ne prebiram redno in ne sledim posebno od blizu letnim literarnim borzam, kjer se lahko zabavamo z branjem novih in svežih ratingov. Čedalje manj mi je do pridevnikov »najboljši«, »vodilen«, »slovit«, »slaven«, »najboljši«, »vrhunski« itn., ki se jih neprenehoma dodaja imenom. Naročena sem sicer na nekaj pomembnih literarnih in pesniških revij, vendar je moj osebni vzorec slej ko prej ta, da raje potujem skozi celotne opuse posameznih pesnic ali pesnikov, ki jih na tak ali drugačen način začutim v tesni bližini svoje pesniške govorice. To pa pomeni, da sem na nek način počasnejša, a tudi temeljitejša. Pri potovanju skozi pesniško deželo enega pesnika/pesnice se nujno srečaš še z mnogimi drugimi, ki so mu/ji blizu. Poleg tega rada berem besedila v izvirnikih, da vidim relief in modulacijo izvirne pesniške pokrajine, ne zgolj prevajalčeve. Sicer pa mislim, da se močne avtorske poezije ne da jezikovno ali geografsko fiksirati, jo zapreti v zgolj eno zamejeno tradicijo, saj gre za po navadi za enkraten in pravzaprav

radikalen preboj, ki vzpostavlja lastne zakonitosti in kriterije in se na stare meje sploh ne ozira, četudi je res, da je v taki avtorski poetiki vselej zakodiran, a tudi že transgrediran destilat, esenca in kod družbenega okolja, iz katerega avtor izhaja.

Ob in po prvi pesniški zbirki sem z veliko vnemo potovala skozi ekspanzivne in mestoma lucidne pesniške gozdove Johna Ashberyja. Nato je prišel Roberto Juarroz, ki me je popolnoma presunil. Njegova besedila so povsem drugačna od Ashberyjevih: njegova poezija je absolutno čista, vertikalna (spoznanjska) in absolutno intenzivna. Brez slehernega dekorja, brez kakršnekoli nepotrebne ekspanzije, celo brez kakega odvečnega koraka, besede ali črke. To sem tedaj, po svoji prvi pesniški knjigi, potrebovala, in bilo je kakor balzam, ker sem se ravno vračala iz te nevzdržne intenzivnosti; zdelo se mi je razbremenjujoče, da je v teh smrtno napornih imaginarnih pokrajinah – na tako zavezujoč in hkrati tako uvideven in nepolaščevalski način – lahko bil poleg mene še nekdo in kljub temu dolgo vztrajal v življenju. Iz njegovih 14 knjig, ki vse nosijo enak naslov *Poesía vertical*, sem pred petimi leti naredila izbor in prevod za slovensko knjigo. Prek Juarroza sem odkrila Alejandro Pizarnik, potem sta prišli Gertrude Stein in Laura Riding. Šele potem, ob moji drugi knjigi (1999), me je intenzivno začela zanimati pesniška izkušnja žensk, njihov način dojemanja družbenega neravnovesja, njihovi različni odgovori na generične aporije okolja, njihove oblike konfrontacij z androcentričnim družbenim sistemom. Želela sem videti in razumeti, kakšen je odziv vsake posameznice na spoznanja o tej temeljni inhibiciji naših družb, ki ženske spontano izriva iz polja produkcije družbenih spoznanj na vseh ravneh (nekatere pa pripelje tudi do samega roba smrti, norosti ali celo čez, v samomor). Zanimalo me je in me še – celo vedno bolj –, kakšni so načini in forme njihovega vztrajanja, kje in kako so posamezne literatke presekale z reprodukcijo patriarhalnosti itn. Predvsem pa, kakšno vlogo imajo pri tej gradnji rezistence ženske, ki nimajo racionalnih spoznanj o teh družbenih perturbacijah, pa se vseeno deklarirajo za feministke. V Sloveniji so v večini med ženskami, ki se udeležujejo lokalnega kulturnega življenja.

Absolutno imam torej rada Adrienne Rich, njen enkraten spoj nežne miline, tehnične in vsebinske dovršenosti na eni strani in intelektualne nepopustljivosti ter izostrene socialne drže na drugi. Njena poezija se mi zdi, če pustimo vnemar sence in temnejše vrzeli, vsa prežarjena z neko ljubeznivo svetlobo, v kateri se sence in grdavži umikajo pred neomajnim žarenjem, ki je kakor potreben dovod kisika v zatohlo in strohnelo pokrajino. Prav zaradi Suzane Tratnik, Cirila Berglesa in založnika Braneta Mozetiča je nekaj njenih pesmi in esejev dostopnih tudi v slovenščini. Prepotovala sem npr. še poezijo (in eseje) Sophie de Mello Breyner, Wisławe Szymborske, Louise Glück, Muriel Rukeyser in še mnogih drugih, pri vsakem potovanju pa najdem kažipote za naprej. Vseskozi pa je ob meni tudi švedski pesnik Tomas Tranströmer, v čigar pesniški pokrajini ni niti sledu o kaki aberaciji pri recepciji ženske ali simptomov kakih drugih zapostavljanj posameznikov, neprilagojenih skupin ljudi ali drugih živih bitij. Prav narobe, pesnik ne odriva najbolj mračnih spoznanj, vendar je v njegovi poeziji neka blagohotna in prizanesljiva toplina, tudi v skrajnih in mračnih legah, kjer marsikdo zapade v kliše. V njej sta slutnji varnosti in tihega zavetja tudi za najneznatnejšo obliko bivanja. Čutiti je njegov odpor do prazne, po tehnokratskih hotenjih organizirane družbe in na to se lahko neposredno navežem. To je vsaj moje branje. Vidite, da tudi v odgovoru ne znam slediti zgolj trem »jezikovnim tradicijam« iz vprašanja, nese me tja, kjer se v poetiki počutim dobro, bolj svobodno.

Če poravnam smer: od francoskih pesnikov in pesnic, ki jih v zadnjih letih precej prebiram in katerih imaginarne pokrajine čutim tesno združene s svojo, se ves čas vračam k Renéju Charu (seveda k originalnim besedilom, čeprav obstaja v slovenščini skromen izbor iz različnih knjig, ki ga je naredil Aleš Berger). Spoznavna raven in globina zavezanosti njegove pesniške govorice sta siloviti in substancialni. Ne verjamem, da je mogoče tako razdelano pesniško pokrajino kdaj izčrpati, še manj kolonizirati ali rivalsko preseči. Pojmi, kakršen je rivalstvo, ne morejo upoštevati moči te poezije, sodijo v drug svet, v svet trgovcev, karieristov, vojakov in njihovih homologov. V konkurenci umetnikov je nekaj nezdravega in

absurdnega, tekmovanja se slabo ujemajo z odgovornostjo pisateljev, skladateljev, slikarjev pred človeštvom. Dobri pesniki in njihove krajine so neprepustni za take okužbe. Prav pri Renéju Charu se mi zdi, da se vnaprej potrjuje tisto, kar je kasneje zapisal Juarroz, namreč, da poezija nikakor ni namenjena eskapizmu, ni oblika bežanja, ampak izkušnja (pravzaprav je to vedel že Rilke), videnje stvari in sveta, in da ni poezije brez vzpostavljenih *možnosti za skrajno nujnost* in za *intenzivnost*. Dobro je, predvsem zaradi razdelanosti in tudi sproščujoče lahkotnosti govorice, ki pri slovenskih pesnikih tako drastično manjkata, da je v slovenskem prevodu Barbare Pogačnik zdaj naposled na voljo tudi Reverdyjeva poezija, obstaja tudi droben izbor poezij Henrija Michauxa, ki jih je prevedla Neva Zajc, in *Knjiga vprašanj* Edmonda Jabèsa, ki jo je prevedel Boris A. Novak. Obžalujem pa, da (še?) ni knjižnih izdaj Bonnefoya, Jaccotteta in mnogih drugih, sploh pa ni nobenega reprezentativnega izbora francoskih pesnic (vsaj Claire Malroux bi pa že lahko imeli). Slovenski založnik, ki je nekako specializiran za objavljanje relativno izčrpnih antologijskih izborov, je vendarle izdal antologije španske, nemške, francoske in angleške poezije, kar zapolnjuje največje vrzeli. Kljub temu pa nas prav na področju prevajanja poezije čaka precej dela.

Kakorkoli že, odkrila sem, nisem pa bila posebno presenečena, da je veliko pesnic in pesnikov iz različnih dežel sveta, ki so mi blizu, vsaj neko obdobje svojega življenja preživelo v Parizu. Mislim, da je to, zadnje čase velikokrat pri površnih biografih in kritikih zamolčano ali v najboljšem primeru komaj omenjeno dejstvo, pomemben vpliv ali celo določenost njihovih poetik. Pariz zame ni nikdar izgubil prvenstvene vloge pri umetniški in intelektualni stimulativnosti in ni nikdar prenehal biti eno najpomembnejših kulturnih žarišč na svetu.

O poeziji nemškega govornega prostora pa imam zgolj zelo luknjičavo podobo, vsekakor je manj popolna od podob frankofone in anglofone poezije. S tem nikakor nisem zadovoljna. Žal pa je tako, četudi imam prav v Avstriji nekaj odličnih »prišepetovalcev«, ki so tudi dobri prijatelji. O, seveda, relativno dobro poznam poetike najbolj temeljnih glasov sodobne nemške poezije, vendar je moje

poznavanje mlajših pesnikov in pesnic slabše, to obžalujem in ničesar si ne bi upala trditi. Čisto preprosto, vseh produkcij pač ne morem spremljati z enako temeljitostjo, sledim svojim preferencam in tudi življenjskemu toku, še tem bolj, ker se je moje življenje napotilo v specifično smer in me preobložilo z vprašanji in problemi, zvezanimi z njegovim potekom (veliko bolj se v zadnjem desetletju mudim v francoskem prostoru in tam se počutim odlično). Je pa ena izjema, Heinrich Heine, apatrid, ki je umrl v Parizu. Doma imam njegova zbrana dela v nemščini in slovenske prevode, in je drugačen od vsega, kar poznam, kakor kaka skala in kakor svetla izjema njegovega opusa, ki so ga nacisti izgnali iz nemške literarne zgodovine. To je strašansko kompleksen avtor. Njega res berem z užitkom, ne samo poezije, posebno še *Reisebilder* (zapiski, nastali med letoma 1826 in 1831), ki so zmes avtobiografskih drobcev, ostre družbenoliterarne kritike in izjemnih duhovitosti in satir. Podobno velja za njegove družbenokritične pariške eseje, zaradi katerih je bil obdan z nemškimi špiclji in vohuni. *Deutschland – ein Wintermärchen*, satirična pesnitev iz leta 1843, ki jo je, mimogrede, v angleščino prevedel Friedrich Engels, pa se mi sploh zdi neverjetno aktualna, posebno tam, kjer danes vse bolj narašča pritisk reakcionarnih sil in »nacionalističnega kiča«. Verjetno pa to, da mi je ta pesnik ljub, ni nepovezano z nekim drugim pomenljivim dejstvom: s tem, da je tudi Heinrich Heine skušal povezovati družbeni angažma z literarno avtonomijo, kar imam tudi sama za vizijo svoje sedanje in prihodnje eksistence (o tem Heinejevem intelektualnem aspektu je pisal že J. Habermas). Blizu so mi tudi nekateri italijanski pesniki, poleg Piera Paola Pasolinija, Andrea Zanzotta, tudi Patrizia Cavalli, ki jo ravno počasi odkrivam, in še kdo bi se našel.

Tu je še dolga vrsta mlajših pesnikov in dragih prijateljev, ki živijo v različnih državah in s katerimi me vežejo skupni literarni projekti v zadnjih letih (Michele Obit, Neringa Abrutyte, Anne Talvaz, če omenim le nekatere izmed njih). Vsakdo od njih se me je v nekem segmentu dotaknil in ti pesniški dotiki se nadaljujejo, vendar je konec koncev tisto, kar se zame v poeziji, ki jo prebiram, zasveti z vso ostrino, domiselna konstelacija v pomenskem polju, trenutek, ko opazim nove in

nepričakovane (nenasilne) vezave simbolnih elementov v poetiki, ko prepoznam izviren način, na katerega je realnost integrirana v register simbolnega. Če se tako nekdo usidra vame, potem sem pozorna na vse njegove prehode, prelome, zavoje, gube in druge elemente v njegovi ali njeni pesniški pokrajini.

Literarnega sveta ne bi zožila na nekaj »zgodovino delajočih« literatur, to bi bil hud redukcionizem. Res pa je, da nekatera jezikovna območja bolje poznam od drugih, da so mi strukturno, morda sintaksično bližje in tam laže najdem afinitete. Blizu mi je poezija – ne glede na jezik in kulturno ozadje – ki skozi moč avtorske izkušnje odpira perspektive, ki ni prazna *mimesis*, ki torej ne obnavlja in ne ponavlja fraz in ideoloških vzorcev iz minulih zgodovinskih situacij, ki ni ritualizirana, skratka, ki ni repetititvna. Ne spadam med tiste, ki menijo, da je le mitski diskurz zmožen poetike. Ravno narobe, zanima me prav subverzija mita, ki se sprevrača v družbeno prisilo in je praviloma nagnjen k mistifikacijam, večinoma žal skupaj s svojimi avtorji ali avtoricami. Mislim tudi, da sta literatura in z njo poezija najvišje odgovorni dejavnosti, saj sta zavezani človeški svobodi, etiki in plemenitosti, in da nikakor ne smeta voditi v kakršnokoli servilnost in subsidiarnost. Tudi v šolah ne ali še posebej tam ne.